

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ В 1897 ГОДИНА И ИДЕАЛЪТ ЗА ЦЕЛОКУПНА БЪЛГАРИЯ

Ана Тобиева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ALEKO KONSTANTINOV IN THE YEAR 1897 AND THE IDEAL OF BULGARIAN UNION

Ana Tovieva

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

This article deals with Aleko Konstantinov, known for participating in a number of public initiatives, and, more specifically, with his position on current political events of 1897. Several texts are analysed, in which the author expresses his position on the fate of the Bulgarians in Macedonia. He shares his view in an official letter written in January of 1897 and addressed to an unknown person. In this letter he writes about the Macedonian reform project and the initiative of William Gladstone, aimed at finding a solution to the Macedonian question. This document is of interest because it provides information about A. Konstantinov's political reaction on the issue of Macedonia and reveals his talent as a journalist and a politician.

Keywords: Aleko Konstantinov, feuilletons of A. Konstantinov, Bulgaria in 1897, The Macedonian question

Хронологията на политическите събития през 1897 г. показва, че на 19 февруари, след подобряване на отношенията със Сърбия и посещение на сръбския крал Александър в нашата страна, е подписан българо-сръбски договор. В постигнатата спогодба се изключва подялбата на Македония на сфери на влияние, както и самостоятелните действия на двете балкански държави срещу Турция. През април се откриват български търговски агентства в Битоля, Скопие и Солун, след това и в Дедеагач и Одрин. През април и май се води Гръцко-турска война по повод гръцкото въстание на о-в Крит. Приблизително по същото време Франц Йосиф и Николай II в Петербург сключват руско-австрийско споразумение за запазване на статуквото на Балканите. И двете страни нямат интерес от усложнения по Източния въпрос, тъй като Австро-Унгария има вътрешнополитически затруднения около нацио-

налния въпрос, а Русия е насочила поглед към Далечния изток. Споразумението предвижда консултации между двете държави при ново изостряне на положението на Балканите. Междувременно проруската политика на Народната партия успява на 26 октомври с берати за владици в Битоля, Дебър, Струмица. Дава се разрешение за отваряне на търговски агентства в Цариград, Драма, Кавала, Сяр и Родосто. Въпреки това българският национален въпрос не намира разрешението си – отбелязват изследователите. България и Сърбия подобряват отношенията си с уверението, че двете страни ще се подпомагат по национални, религиозни и училищни въпроси в Европейска Турция. За съжаление, този пункт в договорките улеснява Сърбия по отношение на нейната пропаганда в Македония. Официалната българска политика бележи успехи с извоюването на берати и търговски агентства в Македония, но през пролетта на същата 1897 нелегални чети продължават да действат в Одринска Тракия. Малко по-късно Гърция губи започнатата война, но като резултат султанът е принуден да даде автономия на о-в Крит през следващата 1898 г. По повод на събитията в онзи исторически момент летописецът Симеон Радев прави обобщение за изчерпаните надежди относно националния въпрос, като представя посрещането на поредния български митрополит Григорий в македонските земи. Очакванията на българската общественост се озовават в плен на поредна подмяна. Сменят се лицата на претендентите за духовни водачи на българите, но проблемът изглежда по-малко разрешим. Македония като проекция на определена неосъществимост имплицитно присъства в обществения и политическия живот в изследваната от нас година. Писателите от 90-те се намират също в обсега на този политически проблем. През 1897 година темата е коментирана от известни автори като Михайловски, Яворов, Петко Тодоров и др.

Сред тях откриваме също името на публициста и писателя Алеко Константинов. Връзката политика – литература е изключително активна в произведенията му, защото авторът е следял отблизо обществения живот и е реагирал почти мигновено. Колкото до темата за Македония – тя присъства постоянно в текстовете, създадени от него, и се превръща в пресечна точка на обществените му борби. Навсякъде във фейлетоните се усеща по-

черкът на сатирика публицист, поел рисковете да пише в обстановка, когато се стреля в прекия смисъл на думата. Темата „Македония“ стои в основата на опитите на Алеко да обхване обществените процеси в тогавашния момент. Отношенията ни с европейските и балканските държави се коментират постоянно. Критикува се настоятелното търсене на външен модел за подражание в политическия и обществения живот, като по този начин приоритетни въпроси като обединението на земите, населени с българи, се поставят в зависимост от чужди интереси. Раздразнение се долавя по повод начина, по който управляващите официално анонсират важни за страната събития: „Преломяването на Стара планина, отварянето на линията София – Роман трябваше да се почувства като победно тържество, трябваше да се устрои като народен празник...“ (Константинов/Konstantinov 1980 – 1981: 166) „Случайните големци“, които се явяват специални гости по откриването на линията, са всъщност управляващите в съседна Сърбия – държавата, която в същия момент отделя средства и полага усилия, за да провежда своя пропаганда в Македония. Отрицателното отношение на Алеко Константинов заради важността, която българският елит отдава на посещението на сръбския крал в България през февруари 1897, може да бъде открито в повечето текстове, създадени от писателя през първата половина на годината – „ЧНГ“, „Разни хора, разни идеали 3“, „Panem et circenses“, „София – Мездра – Враца“, „В Българска Швейцария“ и др. Авторът критикува избора на партньори от страна на управляващите в международните отношения на държавата ни, най-вече от перспективата на неразрешения македонски въпрос. Неуместно изглежда да се приемат договорките със Сърбия, след като тя заявява политически претенции в поробената територия.

Още първият фейлетон за новата 1897 г., който Алеко Константинов написва и озаглавява „ЧНГ“, изобилства от политически отпратки, като голяма част от тях цитират зависимостите в европейската политика. Авторът създава обобщен образ на тогавашните отношения, като извиква символиката на колелото. „Въртят се“ партиите, интересите, посоките, но напредък за страната не се забелязва, нещо повече – европейски сили, заставали доскоро на антагонистични позиции спрямо български интереси,

сега се озовават в онази част от „колелото“, която ги превръща в желани партньори. В този смисъл Константинов тълкува търговския договор с Австрия. Писателят иронично припомня заслугите с обратен знак на тази европейска сила за българското развитие. Пресилено е да се подцени отрицателното отношение от недалечното минало на новия търговски партньор към българските интереси. Саркастичното „майка-благодетелница на нашата татковина, що денем-нощем сълзи рони и Богу се моли, да ни сподоби със Санстефанска България, и е всеки час готова да ни поднесе Македония на тавичка, както поднесе златната сабя на нашия благодетел Абдул Керим паша...“ – откровено коментира болезнен идеологически свод. „Тъй върви светът, какво ще му направиш!“ – заключава авторът и прави любопитното наблюдение за вестниците „Свобода“ и „Прогрес“, които застават ту от светлата, ту от тъмната страна на „политическото колело“. Когато за стамболовисткия вестник „Свобода“ всичко било светло, за народняшкия „Прогрес“ всичко било мрачно; сега, след като колелото се завъртяло, т. е. след като двете партии разменили местата си на управленческото място, всичко застанало наобратно.

Четирифеялетона от „Разни хора, разни идеали“ също са обвързани с мотива за „преобръщането“, разбирано най-вече като политически шанс, като възможност за изместване на опонента. Във втория феялетон, публикуван на 18 януари 1897 във в. „Знаме“, откриваме отново мотива за колелото на живота: „О, нашият приятел не е прост, знае той много добре, че животът е колело, че могат да настанат времена за истинско разчистване на сметките... Молодец!“ (Константинов/ Konstantinov 1980 – 1981: 129) Смята се, че под „нашият приятел“ трябва да се разбира тогавашният министър-председател Константин Стоилов. Най-близо до темата за Македония стои третият феялетон от поредицата. Когато в началото на настоящата работа коментирахме отношението на летописеца Симеон Радев към събитията в македонския край, вече имахме случай да отбележим тягостното усещане заради повтарящата се безрезултатност в усилията на заинтересованите страни проблемите там да намерят разрешение. Болезненото повтаряне на въпроса за това – кой ще освободи Македония, в текста на Алеко Константинов извиква саркастичен ефект. Дали ще е

русият цар, дали пък султанът няма да се реши да ни я даде, или направо – той самият да я освободи – разсъждава главният герой. Сред причудливите му предположения, изтъкани от комизъм и гротеска, изпъква силното желание въпросното освобождение да се случи по време на управлението на „своята партия“, когато политическият късмет е на тяхна страна. Колкото до желаещите това освобождение – те са изобразени като послушните деца на Европа. Той, султанът, не бил глупав: виждал „кои са кротки, кои са палави“, и щял „да се отсрами с нещичко“, а ние „Да гледаме само да не го ядосваме...“. Мотивите за благоволенieto и благодарността, когато се говори за разрешаването на Източния въпрос, допълнително подчертават усещането за подчиненост, за неутрализиране на борческа активност от страна на българите. По същото време, в началото на 1897 г., агентите на сръбската пропаганда в Македония провели ожесточена борба срещу назначаването на българина Синесий за митрополит в Скопие. Тогавашното правителство в София, разчитайки на обещаните от султана реформи, се въздържало от намеса в подкрепа на българското население. Писателят е смутен от подобно политическо поведение.

Неблагоприятната за страната ни политика, видяна в европейски аспект, откриваме в една от последните творби на поета – стихотворение със заглавие на руски език: „Все обстоить благополучно“ („Всичко е наред“). Този текст стои във връзка с подобни мотиви у Раковски и Вазов и визира моментите, когато българските родолюбци са се усъмнявали в хуманната мисия на Европа. Основното внушение в него е свързано с християнското милосърдие и човешината. Писан по време на един от най-светлите празници, самият текст носи мрачно послание. Миротворската мисия, с която Европа се гордее, тук е приравнена с определени мерки, които най-общо да осигурят спокойствие в районите с поробено християнско население. Авторът свързва това поведение на Великите сили с интереси.

След всичко казано от гледната точка на литератора демократ, останал извън кулоарите на властта, любопитно е да надникнем в самото Народно събрание през 1897 г. Докато Алеко Константинов сътворява запомнящи се образи, управляващите в лицето на Народната партия чертаят линията на официалната политика. Впоследствие речите от българския парламент се припомнят и

препрочитат главно в научна аудитория, а книгите на Константинов започват да се изучават и в училищата. Така гледната точка на литератора придобива давност. Не толкова ясно са стояли нещата в 1897, защото изказванията на българския министър-председател също са предизвиквали овации и одобрение – това може да се види от Дневниците на Деветото ОНС.

На 12.02.1897 д-р Стоилов произнася реч, в която се изтъква, че всеки български политически деец трябва да зачита интересите на отечеството си. Интерпелаторите в Народното събрание Славейков и Цанов поставят на дневен ред въпроси, около които фейлетонистът Константинов гради художествени превъплъщения. Народните представители питат за мерките, които правителството смята да възприеме за защита на българската народност в Македония, както и за мерките по обезпечаване на нашите национални и политически интереси в европейска Турция. Поставен е въпросът за последиците от поведението на гръцкия народ и неговото правителство към съединение с родствените за тях християни. Интерпелаторите споменават за мълчание, когато се решават национални и политически интереси. Отговорът на д-р Стоилов гласи: „Нашите най-жизнени интереси, господа представители, са в пределите на българското княжество, те стоят в границите на българската държава“ (Стоилов/Stoilov 1939: 296).

Той говори за общите интереси на човечеството и за изоставяне принципите на шовинизма. След адмирации от привържениците в залата д-р Стоилов призовава към търпение относно събитията, които се развиват на Балканите, защото в Цариград заседава конференция, която трябва да изработи реформи за провинциите на Османската империя.

Мотивите за благоволенieto, послушанието и благодарността, които коментира във фейлетоните си Алеко Константинов, откриваме като част от предпочетените доводи в речите на Константин Стоилов, произнесени в Народното събрание. В началото на 1897 г. агентите на сръбската пропаганда в Македония провеждат борба срещу назначаването на българина Синесий за митрополит в Скопие. Както споменахме, българското правителство разчита на обещанията от султана реформи и води въздържана политика. В третия фейлетон от цикъла „Разни хора, разни идеали“ Алеко Константи-

нов разглежда това поведение на управляващите среди като бездействие. Различният прочит на д-р Стоилов върху политическия контекст се наблюдава в отговора на министър-председателя на 12.02.1897 г. относно питането на народния представител Вълко Нейчев по повод съобщенията на вестниците за гоненията, вършени от турските власти в скопския санджак. Там, където Константинов подозира търговски интерес, служейки си с образа на Солунската митница, българският пръв министър изтъква мотива „благоразумие“, провокиран от патриотизъм и следване на разумна политика на лоялност към Високата порта. Стоилов припомня, че императорското турско правителство отказва на сърбите (но не и на българите) да издаде берат за владика.

След откриването на втората редовна сесия на Народното събрание през октомври 1897 г. д-р Стоилов твърди, че „България плува и няма да потъне“. Той говори главно по въпроса за международните отношения на страната. Правителството е критикувано, че по заповед, дошла от Цариград и Петербург, не е изпълнило дълга си към отечеството. Държавният глава отвърща също с критика: той не приема за разумни призивите за солидарност с гръцкия модел, нито упреците, че правителството не се е възползвало от обстоятелствата. Споменава за благодарности от Русия и Австрия заради лоялно отношение на българския народ. Фактът, че д-р Стоилов тълкува това като сериозен политически капитал, който един ден бихме могли да потърсим, свидетелства за възприетата тактика на изчакване и увереността, че съобразяването ни с Великите сили ще бъде оценено. Тази линия на поведение често не намира одобрение от опозицията, критикува се и в художествени текстове. Голяма част от обществото смята, че България губи от прекаленото изчакване. Д-р Стоилов настоява, че един от принципите на международното право е невмешателството в работите на чуждите държави. Това гледище той поддържа и по въпроса за поведението на румънските власти в Добруджа, както и за отношенията ни със Сърбия.

В една от последните си речи за 1897 г. по отношение на интерпелацията на народните представители Хр. П. Славейков, М. Цанов и Н. Габровски относно жестокостите, извършени от турските власти върху българското население в Кочанско и Щипско, министър-председателят се стреми да разсее тревожната атмосфе-

ра. Д-р Стоилов отново се придържа към формулировката: „Искаме да се даде автономния на Македония, но не сме авантюристи и няма да увлечем България в авантюра“. Държавният глава намира за преувеличени опасенията от доминиране на сръбското влияние в Македония и напомня за постигнатите успехи, за да защити политическата линия на правителството. Смята, че по македонския въпрос се работи, а колкото до намеренията за нерешителност, уверява, че управляващите са готови да се възползват от всяка благоприятна комбинация в международната политика. В заключение отново се чуват познатите мотиви за благоволенieto, за вярата в европейските държави, които работят за въвеждане на реформи. Вероятно разбирането, вложено в една от заключителните фрази, която дословно гласи: „Там, гдето европейският концерт говори и действа, за нас, малките, няма място да действаме“ (Стоилов/Stoilov 1939: 482), е станало повод за опасенията на писатели като Алеко Константинов, че правителството третира поданиците си като незначителна сила. Недоволството е провокирано от предписанията за пасивност, които се чуват от трибуната на българския парламент. Стоилов често изтъква, че ние все още сме в позиция да се доказваме като достойни за доверие, трябва да сме лоялни спрямо нашия съюзен и така ще можем в най-голяма степен да помогнем на нашите братя отвъд Рила.

Дотук проследихме как литераторът Константинов, носителят на определено художествено виждане, реагира на важни политически въпроси. Като познаваме биографията на този автор и заявеното от него желание да вземе пряко участие в политическия живот като част от управленския елит, любопитно е да коментираме един документ от месец януари 1897 г. Става дума за черновата на официално писмо, написано от Алеко Константинов до неустановено лице, свързано с дружество „Байрон“ по повод проекта за реформи в Македония, както и с подетата от Уилям Гладстон инициатива за решаването на македонския въпрос. Този документ представлява интерес, тъй като в него присъства политическата реакция на Константинов по темата за Македония. Несполучилият с вот за Парламента писател е известен с участието си в редица важни обществени начинания. Едно от тях е членството във Върховния македонски комитет, където е избран още

през 1895 г. В настоящия документ откриваме как опозиционерът, кандидатът за овластяване, сатирикът на неудачни политически ходове, се нагърбва с изпълнението на конкретна политическа задача. От написаното бихме могли да съдим за управленския му потенциал.

В първата част на писмото прави впечатление известна съдържаност и дипломатичност, които контрастират с познатата от творбите му емоционалност. Константинов поставя изискванията на комитета, чийто представител се явява, с определена предпазливост. Личи, че се опитва да се придържа към заявената от Гладстон формулировка по въпроса, а именно – „Македония за македонците“. През 1897 г. в писмо до секретаря на Байроновото дружество Френсис С. Стивънсън именно Гладстон употребява фразата „Македония за македонците“, която получава широка известност. Идеята му е, че това население, подложено на всевъзможен натиск, включително от „въоръжени пропаганди“, трябва да бъде оставено свободно да се самоопредели и да получи автономия. Това собствено е искането на етническите българи в областта, а също и на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Константинов подчертава, че предприетата от Гладстон инициатива съвпада със стремежите на комитета, а колкото до исканията, предложени в собствения им проект, изработен в предходната година, те са станали много поограничени, по-скромни и следователно по-приемливи и подходящи дори за мирно разрешение на въпроса. „Ний се стремим да спечелим Македония за македонците, тъй както е България за българите; Сърбия за сърбите и Гърция за гърците“ (Фонд 2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 1) – подчертава в изложението си А. Константинов. Той напомня факта, че Сърбия и Гърция са независими кралства, а България е полузависимо княжество. Съпричастността с положението на македонското население сякаш изисква от пишещия известна отстъпчивост. Затова той продължава да разсъждава в същата посока и добавя: „...ка[к]то ще видите от нашия проект, ний ограничаваме нашите искания само със създаването от Македония на една автономна област, която да гарантира свободното и спокойно развитие на населяващите я народности, при строго спазване правата на малцинствата“ (Фонд

2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 1). След избирането си за член на бюрото на македонския комитет в края на 1896 (16 декември), Алеко Константинов е изключително редовен на заседанията, както е отбелязано в протоколите им. На 8 май 1896 г. той предлага да се публикува проектът за реформи в Македония, който Върховният македонски комитет изработва с негово участие и връчва на д-р Стоилов, министър-председател на Княжеството по това време, по повод на водените преговори с Турция в Цариград. На това заседание Алеко Константинов предлага все още да не се иска становището на Англия във връзка с подетата по това време инициатива на Уилям Гладстон за решаване на Македонския въпрос. Предпочита да се оповести проектът на Върховния македонски комитет за реформи в Турция и да се организират дружества в Княжеството против турския проект за реформи.

Явно позицията му да не се иска обвързване с Англия и инициативата на Гладстон е претърпяла изменение, тъй като през януари 1897 г. с настоящото писмо той се показва вече готов да приеме сътрудничеството им. В писмото си Константинов споменава за готвените от турска страна реформи, посрещани с недоверие от македонското население. Подчертава се предпочитанието към легалната борба: „...до колкото чрез нея е постижима целта, ний ще чакаме и този път да видим какви ще бъдат очакваните предстоящи реформи и начина на гарантирането им: ако те съвпадат с нашите искания, ние ще бъдем доволни, ако ли не удовлетворяват даже и тия наши скромни искания, тогава, нека не очаква Европа, че ще настъпи мир и тишина в разглобената Турска империя“ (Фонд 2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 2).

В следващите редове пишещият става настъпателен с изявлението, че между живеещите в България македонци винаги ще се намерят до 10 000 души, готови с оръжие в ръка да се притекат на помощ на угнетените си братя. Любопитство предизвиква и фактът, че Константинов е склонен да се надява на материална помощ от другата страна и съвсем ясно изказва подобна молба към адресата, буквално към „неговите приятели филантропи, съчувстващи на освобождението на поробените и измъчени македонци“ (Фонд 2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 2).

В края на писмото тонът отново е реалистичен, пишещият подчертава, че той и съмишлениците му не се зальгват, че са в състояние сами да сломят турското владичество. Натъкваме се на възрожденската по дух идея, че целта е да се поддържа революционна тревога и да се предизвика намесата на Силите. Споменава се и за удовлетворение поне на минимална част от исканията. Писмото завършва: „Няма съмнение, че е още по-желателно Европейската дипломатия час по-скоро да дойде до убеждение, до което е дошъл високохуманния г-н Гладстон, че е време да се тури край на Султанската тирания в Европа. Но това, за съжаление, си остава и до днес само като благочестиво пожелание“ (Фонд 2097к/Fond 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 2).

Цитираният документ допълнително осветлява вида на обществените ангажименти, поети от известния писател през 1897 г. Бихме могли да добавим, че с подобни начинания той подсказва не само с творчеството си, но и с действия как би желал да бъде поставен въпросът за националното обединение на българските земи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Константинов/Konstantinov 1980 – 1981:** Константинов, А. *Събрани съчинения в 4 тома*. София: Български писател, 1980 – 1981. [Konstantinov, A. *Sabrani satchineniya*. T.1 – 4. Sofia: Balgarski pisatel, 1980 – 1981.]
- Радев/Radev 2014:** Радев, С. *Лица и събития от моето време*. София: Захари Стоянов, Т. 1 – 4, 2014= [Radev, S. *Litsa i sabitya ot moeto vreme*. Sofia: Zahari Stoyanov, T. 1 – 4, 2014.]
- Стоилов/Stoilov 1939:** Стоилов, К. *Речи*. София: Т. Ф. Чипев, 1939. [Stoilov, K. *Rechi*. Sofia: T. F. Chipev, 1939.]
- Фонд 2097к/Fond 2097к:** Фонд 2097к, опис 1, а.е. 37, л. 1 [Fond 2097к, opis 1, а.е. 37, l.1.]